

Mit jelent Erdély? Vázlat az Erdélyi Fejedelemség kora újkori etnikai átalakulásához

Szerző: [Bandi Bálint](#) 2019-01-04

Már bő három évtizede annak, hogy Ștefan Pascu mindmáig tudományos vitákat gerjesztő *Mit jelent Erdély? Az erdélyi civilizáció a román civilizáció keretében* című műve magyar nyelven is megjelent, amelyben a szerző, amint a monográfia alcíme is mutatja, a román civilizáció integráns részeként értelmezve vette górcső alá Erdély történetét. Az értekezés egy több évezredes periódust tekint át, középpontba állítva Erdélyt, illetve az ott lakó népeket. Mondanivalója egyértelmű: olykor igencsak kétes eredetű, máskor tudatosan félreértelmezett forrásokkal alátámasztani azt a (nemzeti?) doktrínát, hogy a román etnikum Erdély autochton népessége. Mindez természetesen nem egy új keletű elképzelés, amely mindössze napjainkban fejt ki hatását. Az ún. *dákoromán kontinuitás elmélet* tudniillik már évszázados múlttal bír, így nem meglepő, hogy mind a román társadalomban, mind a hazai, illetve nemzetközi történetírásban mély nyomot hagyott. Az „erdélyi triász” – azaz a méltán neves három román származású, igen magasan iskolázott, a felvilágosodás korában működő, számos tudományágban jártas értelmiségi elit tagjai (*Samuil Micu-Klein, Gheorghe Șincai, Petru Maior*)– nevével fémjelzett kontinuitás elmélet szerint a román nemzet a dák, géta és római népesség közvetlen leszármazottja, ezáltal egyszersmind Erdély autochton népessége is. Habár kétségtelen, hogy maga az elmélet tudományos szempontból vitatható, a saját maga kontextusában vizsgálva, illetve az adott kor szellemi irányzatait szem előtt tartva érthető módon széles befogadó közönségre talált. Olyannyira, hogy mindmáig e meggyőződéstől vezérelve jelennek meg nem csupán tankönyvek, hanem tudományos jellegű monográfiák, tanulmányok is.

A dákoromán kontinuitás

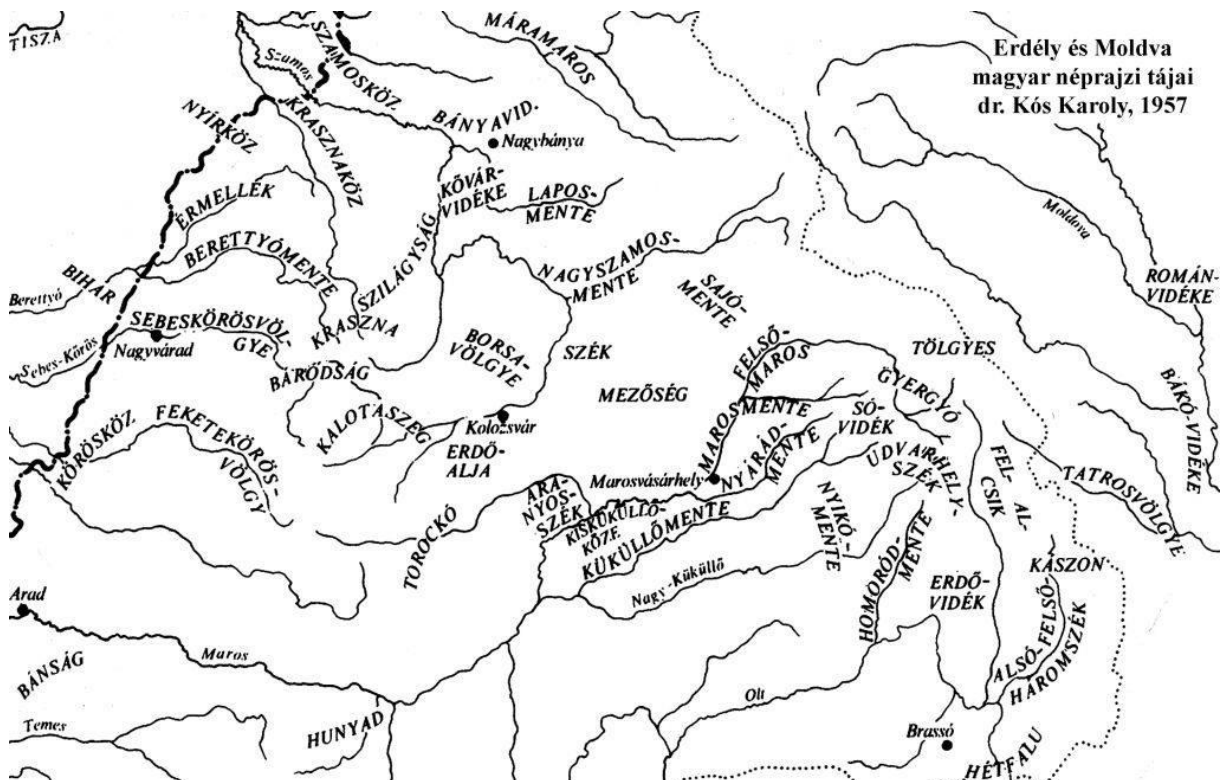
elmélet legelső írásos dokumentuma.

Petru Maior: A románok eredetének története Dáciában. [Istoria pentru începutul românilor în Dacia]

A magyar történettudomány berkein belül szinte közvetlen reakcióként napvilágot látott ezen elképzelés antitézise (*bevándorlás elmélete*), miszerint a mai románok ősei a Balkán felől lepték el a Kárpáteken túli és inneni területeket. E két antagonisztikus elképzelés között helyezkedik el az *admigráció elmélete*, amely habár nem veti el a Balkán irányából történő bevándorlást, ugyanakkor latinul beszélő néptömbökkel is számol Erdélyben. A modern történettudomány álláspontja mindmáig megoszlik a román nép genezisét illetően, olykor konszenzusra törekszik, máskor még szélsőségesebb elképzeléseket szül. Mindemellett a közelmúlt, de még inkább a régmúlt mindmáig homályos fejezetei, illetve a két nép története mögött meghúzódó kibékíthetetlen viszony is gátolja a kérdéskör megismerését, és mindinkább a mindennapi politika szférájába tereli a témát.

E polémiáktól tarkított kérdéskör tudományos megismeréséhez nem csupán igen óvatosan, hanem kizárólag a megfelelő módszertani metódusok hiánytalan ismeretével szabad közelíteni. Mindenekelőtt ugyanakkor szükséges megállapítani, hogy mely korszak forrásadottsága teszi lehetővé, hogy mélyebben is beletekintsünk „Erdély szívébe”, az Erdélyi-medencében élő népesség életébe. Habár Erdély vonatkozásában már a magyar államiság kialakulása óta rendelkezünk szórt adatokkal, kora újkori története, illetve az ekkor bekövetkező népesedéstörténeti átalakulás bizonyul a legalkalmasabb stádiumnak. Milyen adatokkal gazdagodhatunk e korszak tudományos feldolgozásával? Mily módon ad ez betekintést az ott élő

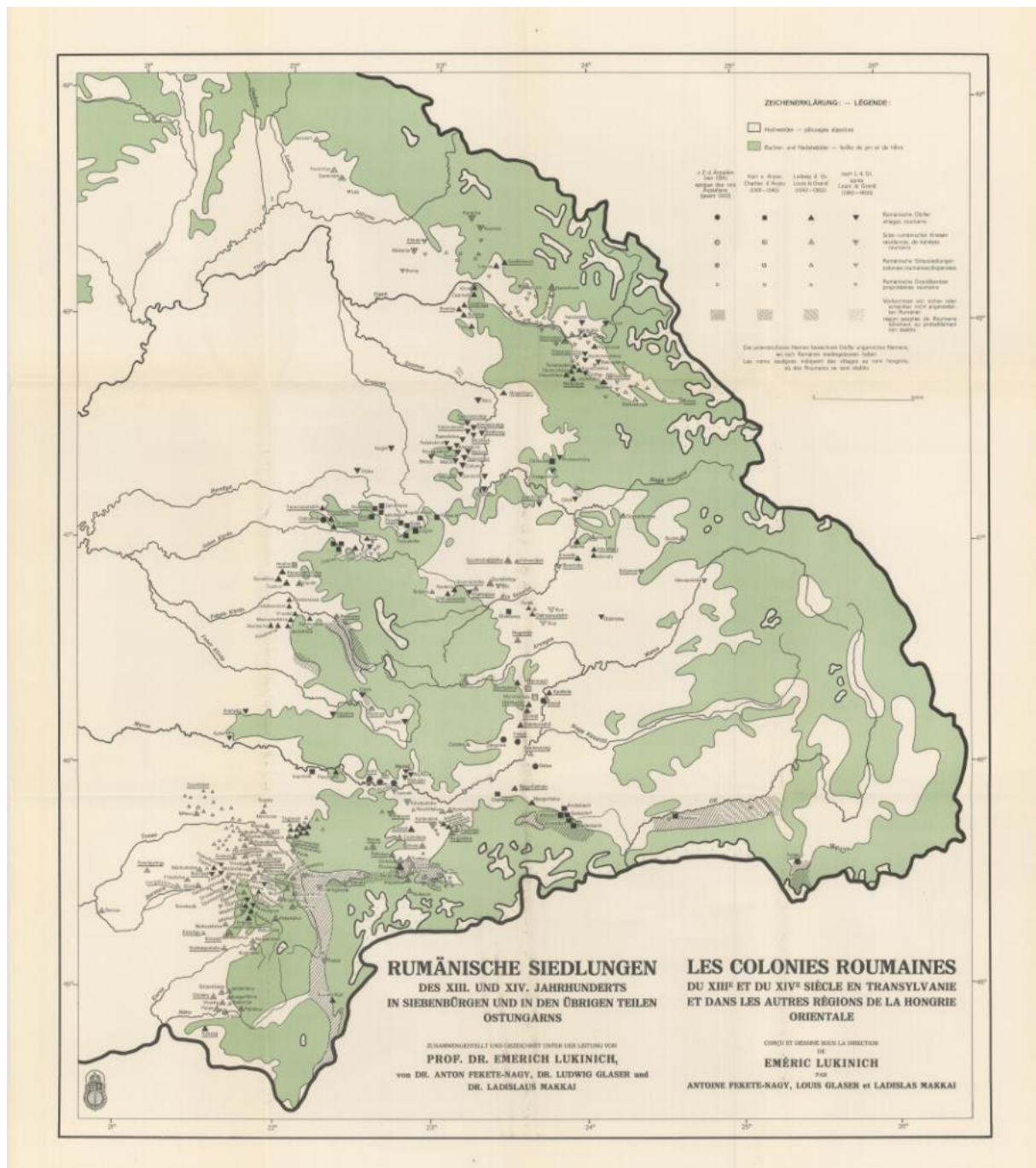
népesség viszonyaiba? Végül, de nem utolsó sorban, hogyan kapcsolódik mindez a fent tárgyalt elméletekhez? A következőkben e kérdésekre igyekezek választ adni.

Erdély és Moldva néprajzi tájai (https://folkradio.hu/folkszemle/pavai_erdely/index.php)

Az Erdélyi Fejedelemség kora újkori etnikai viszonyai

Mindenekelőtt nélkülözhetetlen leszögezni: a román népesség jelenléte Erdélyben már a középkor korai időszakában kimutatható. Ugyanakkor az sem lehet kétséges, hogy tömeges bevándorlásuk a mohácsi tragédia után gyorsult fel látványosan; beleilleszkedve abba a kelet-közép-európai régióban végbemenő népességmozgalomba, amely az oszmán hatalom nyomására átrajzolta a Kárpát-medence etnikai képét.

Román néptömbök Erdélyben a 10-14. század között. (Fekete Nagy, Antonius – Makkai, Ladislaus: Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia, usque ad annum 1400 p. Christum. borító)

Míg a középkori jelenlétük vonatkozásában mindössze elszórt adatok állnak rendelkezésünkre, a kora újkor tekintetében már lehetőségünk nyílik arra, hogy ha pontos számukat nem is, azonban az össznépességhez viszonyított arányukat megállapítsuk. Az elmúlt évszázadban számos becslés látott napvilágot, amelyek közül mindössze a leglényegesebbeket sorolnám fel. [Mályusz Elemér](#) az 1494-95. évi számadáskönyvek adataiból kiindulva, majd azokat kiegészítve Erdély 15. század végi népességét 425 000 főre teszi, amelyből – a katolikus, illetve a görögkeleti papság számarányának megfelelően – 100 000 fő román nemzetiségű. Kós Károly szerint a 16. század végén Erdély lakosságának a száma már megközelíthette az egymillió főt, mások ugyanakkor úgy vélik, hogy a népesség Mohács századában folyamatosan csökkent. A Köpeczi szerkesztette *Erdély története* szerzői ugyan akceptálják a közel egymillió lakosságszámot, ugyanakkor már ekkor 330 ezres román népességgel számolnak. Tamás Lajos ezzel szemben mindössze 80-100 000 fő közé teszi a 16. század végi románság létszámát. A 17. század végi

össznépesség tekintetben Jancsó Benedek becslését alapul véve közel fél millió fővel számolhatunk, amelynek fele – meglátása szerint – ekkor már román nemzetiségű. Az Erdély szintézis szerzői ugyanakkor, konzekvensen az egy évszázaddal korábbi egymillió lakosságszámhoz ragaszkodva, legkevesebb 700 000 főre teszik Erdély népességét a fejedelmi korszak alkonyán. Dávid Géza mindezen becslések kritikai vizsgálatát követően – konszenzust igyekezve kialakítani – Erdély 16. század végi össznépességét 800 000 főre, az 1700 körüli népességszámot pedig 900 000 főre becsülte.

A kérdéskör történeti demográfiai aspektusait mellőzve, kivétel nélkül minden becslés egyértelműen azt mutatja, hogy mind Erdély népessége, mind a román nép számaránya a két évszázad alatt jelentős növekedésen esett át. Olyannyira, hogy az Erdélyi Fejedelemség három politikai nemzete (magyar, szász, székely) az újkor alkonyán már relatív kisebbségbe került a szüntelenül gyarapodó negyedik etnikummal, a román néppel szemben. Milyen népesedéstörténeti folyamatokkal magyarázható e metamorfózis? Mily módon került a román népesség „Erdély szívébe”?

Román és szász asszony ([Sulinet](#))
A Tündérgert árnyoldala

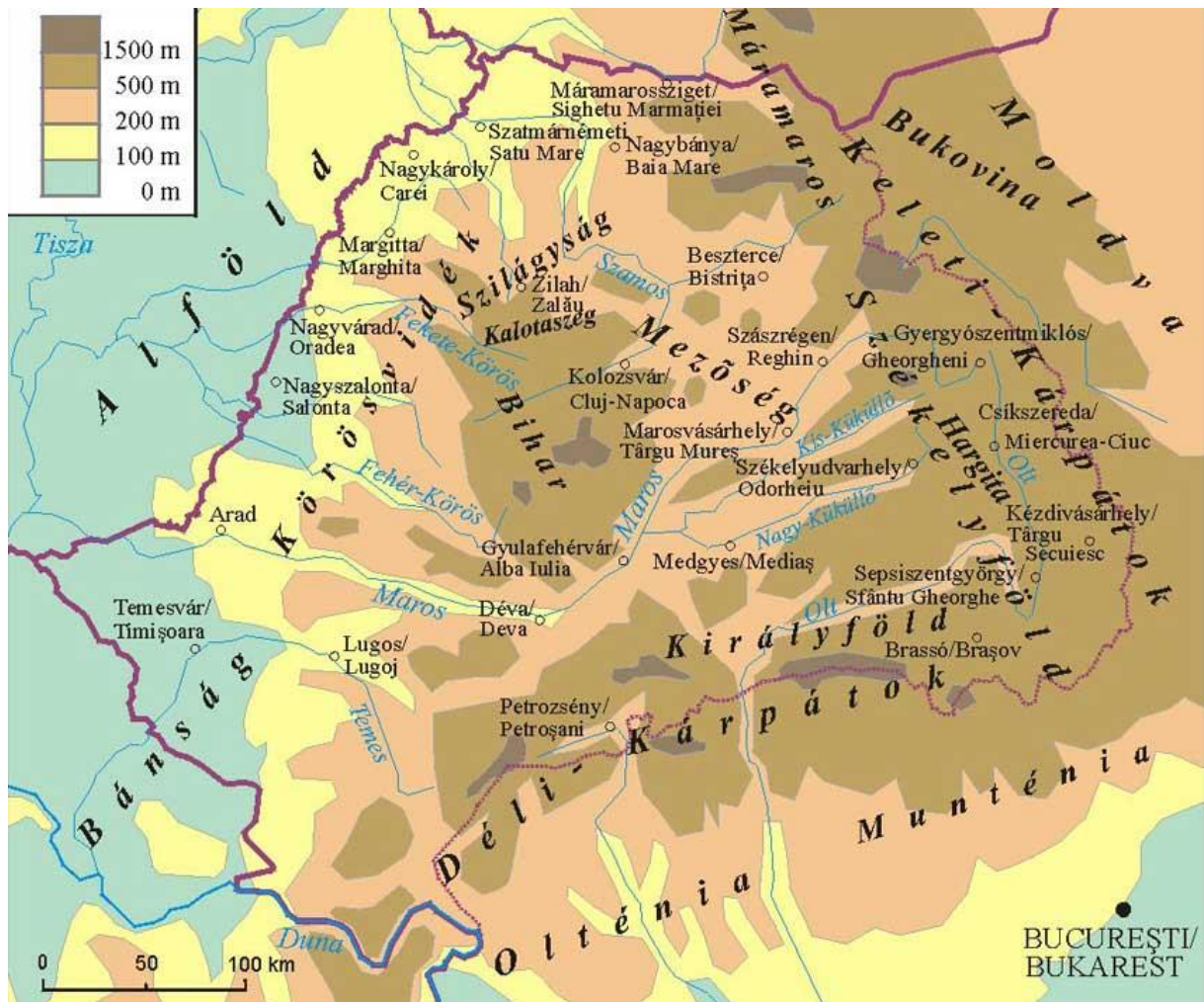
E kérdésekre az Erdélyi Fejedelemség kora újkori népesedéstörténete adhat kizárólag választ. A köztudatban – érdekes módon – egy idilli kép él Erdélyről: az Erdélyi Fejedelemség közel másfél évszázados fennállása, mint egy sikertörténet szerepel mind tankönyveinkben, mind szépirodalmi műveinkben. A „tündérgert” toposz is ily módon kapcsolódott az Erdélyi Fejedelemséghez, hangsúlyozva a tiszavirág életű állam kivételességét, ahol nem csupán számos etnikum élt viszonylagos békében egymással, de ahol a világtörténelemben először valósult meg a hit szabad terjesztésén alapuló vallásegyenlőség, lehetővé téve a négy elismert vallás (*religio recepta*) szabad gyakorlását. E háborítatlan közeget ugyanakkor a kora újkor folyamán számos oly méretű csapás érte, amelynek közvetlen, illetve hosszú távú hatásai igen mély nyomot hagytak Erdély történetében. A nagyhatalmak peremvidékén, Szulejmán gyermekeként az Erdélyi Fejedelemség tudniillik születésétől fogva potenciális fenyegetettségnek volt kitéve, mind a nemzetközi politikai színtéren, mind etnikai viszonyait tekintve. Nem is kellett sokat várni arra, hogy az erózió meginduljon. A Kelet-Közép-Európán végigvonuló népesedési mozgalom ugyanis az Erdélyi Fejedelemséget is érintve, etnikai viszonyaiban igen jelentős átalakulást eredményezett.

Köznyemes, fia

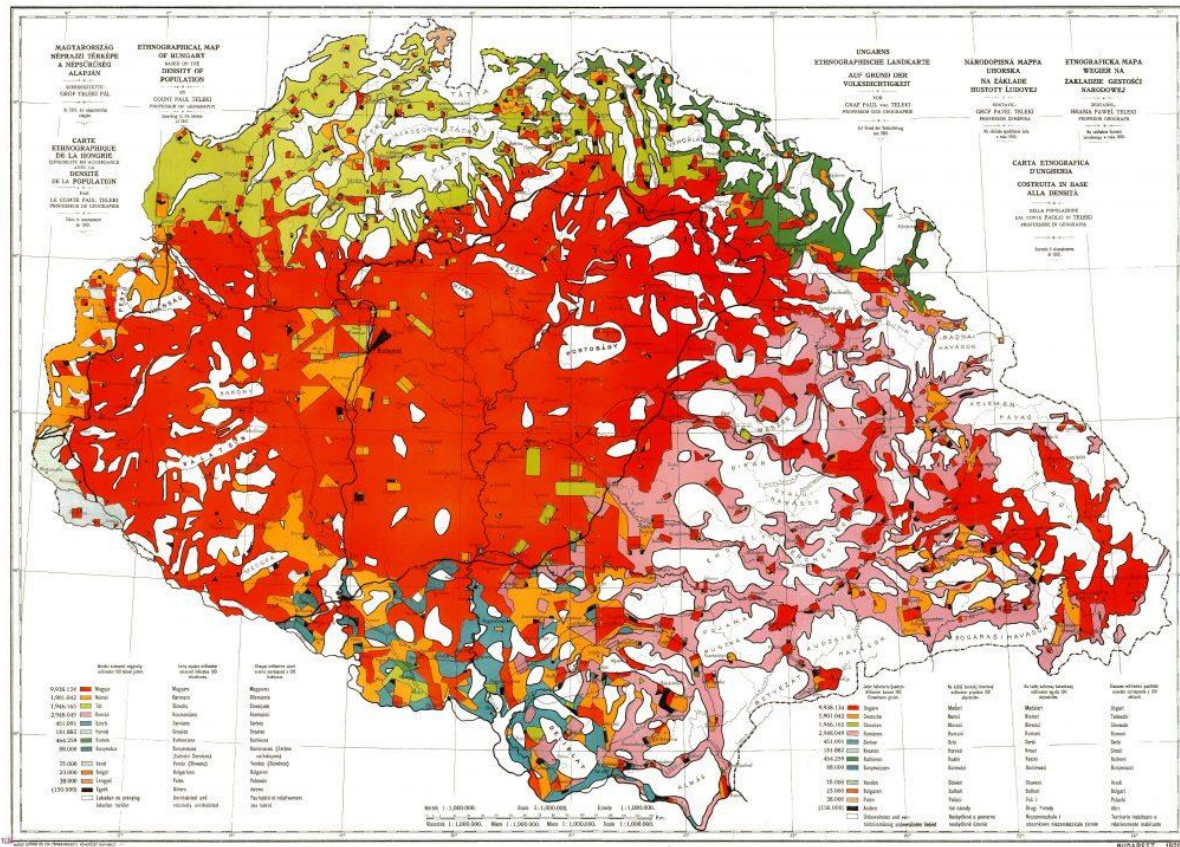
és jobbágya a XVII. század közepe táján (Toppeltinus Lőrinc erdélyi szász író *Origines et occasus Transsylvanorum* című munkájából; a köznyemes és fia valószínűleg szász földön szokásos öltözetben; a jobbágy (bizonyára magyar nemzetiségű) a talán török hatás alatt elterjedt bő gatyában, aminek ez a legrégebbi képes ábrázolása.) (MEK)

Különös ugyanakkor, hogy míg a középkori Magyar Királyság vonatkozásában a magyar etnikum visszaszorulása az esetek többségében az ország szélein figyelhető meg, Erdély esetében a magyarság összefüggő néptömbje nem a széleken, hanem a központi területeken élt át jelentős veszteségeket. A betelepülők egész községeket birtokba véve, illetve a kisebbségbe került magyar és szász lakosokkal keveredve az eddig összefüggő, etnikailag homogén településrendszert szórványokká szétszakítva terjeszkedett. Ekkor válik le a kalotaszegi népsziget is a magyar néptömből, ahol ugyan napjainkig őrzi a magyarság létszámbeli fölényét, határai az évszázadok során egyre szűkültek. Mindezt jelzi a Bánffyhunad mellett fekvő Remete elpusztulása, illetve már az Árpád-korban alapított Derete elrománosodása. Mindemellett érdemes számba venni a kisebbségi sorba kényszerült magyar, illetve szász lakosság elvándorlását is. Ilyen sorsra jutott többek között az Újgyeház-székben fekvő Bägendorf, ahol 1651-ben a románság között mindössze három, 1655-ben pedig már csupán egyetlen szász házaspárt találnak a visitorok. Kisapold esete szintén a lelki tényezők jelentőségét támasztja alá, ahol bár a szász népesség szinte már a század elején teljesen kihalt, egy ideig még kezében tudta tartani a falu vezetését, mígnem az 1656 utáni háborúk azt a kilenc családot kitevő szász kisebbséget is menekülésre készítették.

Erdély régiói – A Mezőség elhelyezkedése Erdélyben (<http://www.erdely-szep.hu/>)

Népesedéstörténeti szempontból a leglátványosabb átalakuláson a Mezőség esett át. A terület lakossága elképzelhetetlen veszteségeket szenvedett el a fejedelemség korszakában: némi túlzással élve nem volt olyan hadjárat, amely népesedési szempontból ne lett volna rá hatással. Mindezen pusztítások következtében, valamint a románság kezdetben szervezett, majd leginkább spontán megtelepedésével a Mezőség etnikai arányai véglegesen felborultak. A hegyvidéki területeken megbúvó románság ugyanis, amint a vész elvonult, leereszkedve szálláshelyéről, fokozatosan elkezdte birtokba venni a megüresedett, illetve részben elpusztított falvakat. Makkai László 1603-ra vonatkozó számításai szerint Szolnok-Doboka keleti részén 45%-os népességsökkenéssel számolhatunk, míg a Szamos-, és a Sajó-völgyében, a Mélyes-mentén, illetve a mezőségi tavak térségében a lakosság mindössze egy tizede élte túl a háborús csapásokat. A szamosújvári uradalom falvainak szintén 1603-ból fennmaradt összeírása is jelentős pusztulásról számol be, illetve egyben az etnikai arányokra is utalást tesz, ugyanis a területen fekvő 47 magyar, illetve részben szász községben 381, az 52 román községben pedig 321 jobbágyot tüntet fel, amely átlagosan 7 jobbágycsaládot jelent. Ezzel szemben 1553-ban nem volt ritka, hogy közel 100 jobbágycsaládot számoltak össze egy-egy településen. A háborús pusztítások mellett, gyakorta annak kísérőjelenségeként járványok is tizedelték a lakosságot. 1638-ban Vasasszentgotthárd földesurai elkeseredettségükben már Moldvába küldenek telepítési ügynököket, hogy a munkaerő pótlására jobbágyokat kutassanak fel. Récekesztúron 1674-ben még kizárólag magyar jobbágyok éltek, 1706-ban református temploma ugyanakkor már romokban hever. Mindezek hozadékeként a magyarság összefüggő néptömbje „Erdély szívében” szétmorzsolódott, a Mezőségen a magyarság kisebbsége került, elveszett az a széles magyar népi sáv, amely a Székelyföldet, illetve a Partiumot összekötötte.

A Teleki Pál által szerkesztett Vörös-térkép ([Wikimedia](#))

Erdély története mindmáig tartogat olyan feltáratlan kérdéseket, amely ismereteket nélkülözve kevésbé értelmezhető a terület kora újkori és újkori, de legfőképpen modernkori politika- és társadalomtörténete, a magyar kisebbség, a szórvány magyarság helyzete napjainkban. Egyik ilyen máig homályos fejezet a román nép megjelenése, illetve többségbe kerülése Erdély központi területein. Az 1930-as évektől az erdélyi történészek vezetésével körvonalazódni látszott egy olyan hely- és településtörténeti kutatócsoport, amely a korabeli források feltárásán alapuló, interdiszciplináris szemléletet tükröző metódusokat alkalmazva igyekezett mindenekelőtt megcáfolni az akkor még széles körben akceptált *származási elméletet*, másfelől implicit módon rávilágítani a kora újkori népesedéstörténeti folyamatok jelentőségére. A század derekán ugyanakkor a téma – a politikai rendszer történelemszemlélete folytán – kezdte elveszteni létjogosultságát. Annak ellenére, hogy a magyar történetírás már régóta tudatában van annak, hogy az Erdélyi Fejedelemség etnikai képének átalakulásában nem a törvényszerű, és egyben következetes haladás, hanem leginkább a külső erők behatása játszott döntő szerepet. A mind ez idáig feldolgozásra került adatok – amelyek fentebb részben bemutatásra kerültek – mindössze a kora újkori Erdély népesedéstörténetének egy parányi fejezetét mutatják be, amely mindazonáltal jelzi, hogy témérdek feladat áll még a felnövekvő történész generáció előtt. Nevezetesen: a nélkülözhetetlen mikroszintű kutatások elvégzésével, illetve a mikrorégiók esetében megfigyelhető tendenciák megrajzolásával egy átfogóbb képet adni Erdélynek e korszakáról.

Felhasznált irodalom

Dávid Géza: *Magyarország népessége a 16-17. században*. In: Kovacsics József (szerk.): *Magyarország történeti demográfiája (896-1995). Millicentenáriumi előadások*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1997. 141–171.

[Jakó Zsigmond](#): *Újkori román betelepülések Erdélyben és a Partiumban*. In: Deér József – Gáldi László (szerk.): *Magyarok és románok*. I. Athenaeum, Budapest, 1943-1944. 508-571.

Jancsó Benedek: *Erdély története*. Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet R.T., Cluj – Kolozsvár, 1931.

Kós Károly: *Erdély: kultúrtörténeti vázlat*. Erdély Szépmíves Céh, Kolozsvár, 1934.

Köpeczi Béla (főszerk.): *Erdély története. A kezdetektől 1606-ig. I.* Akadémia Kiadó, Budapest, 1988.

Köpeczi Béla (főszerk.): *Erdély története. 1606-tól-1830-ig. II.* Akadémia Kiadó, Budapest, 1988.

Makkai László: *Szolnok-Doboka megye magyarságának pusztulása a XVII. század elején*. Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet R.T., Kolozsvár, 1942.

Makkai László: *Szolnok-Doboka megye magyarsága*. [Erdélyi Tudományos Füzetek 151. sz.] Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár. 1943.

Makkai László: *Magyar-román közös múlt*. Héttorony Könyvkiadó, Budapest, 1989.

Makkai László: *Balkáni és magyar elemek a magyarországi román társadalomfejlődésben*. In: Záhony Éva (szerk.): *HITEL – Kolozsvár 1935–1944. II. kötet. Tanulmányok, repertórium*. [Válogatta, a bevezető tanulmányt írta és a repertóriumot összeállította Záhony Éva] Bethlen Gábor Könyvkiadó, Kolozsvár, 1991. 285–309.

Makkai László: *Észak-Erdély nemzetiségi viszonyainak kialakulása*. In: Záhony Éva (szerk.): *HITEL – Kolozsvár 1935–1944. II. kötet. Tanulmányok, repertórium*. [Válogatta, a bevezető tanulmányt írta és a repertóriumot összeállította Záhony Éva] Bethlen Gábor Könyvkiadó, Kolozsvár, 1991. 236–252.

[Mályusz Elemér](#): *A magyarság és a nemzetiségek Mohács előtt*. In: Domanovszky et al. (szerk.): *Magyar művelődéstörténet. Magyar renaissance. II.* Babits Magyar-Amerikai Kiadó Rt, Szekszárd, 1993. 105–124.

Mikó Imre: *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés*. Pro-Print Kvk., Csíkszereda, 1998.

Miskolczi Ambrus: *Románok a történeti Magyarországon*. Lucidus, Budapest, 2005.

Moldován Gergely: *Magyarok, románok. A nemzetiségi ügy kritikája*. Attraktor, Máriabesenyő, 2011.

Nyárády R. Károly: *Erdély népességének etnikai és vallási tagolódása a magyar államalapítástól a dualizmus koráig*. In: Csetri Elek – Egyed Emese – Faragó József – Kerekes György – Vetési László: *Erdélyi Múzeum*. LIX. kötet. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 1997. 1-39.

Ștefan Pascu: *Ce este Transilvania? Civilizația transilvană în cadrul civilizației românești*. Dacia, Cluj-Napoca, 1983.

Ștefan Pascu: *Mit jelent Erdély? Az erdélyi civilizáció a román civilizáció keretében*. [Ford. András János] Kriterion, Bukarest, 1984.

Szabó István: *A magyarság életrajza*. A Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1941.

Szabó T. Attila: *A románok újabb kori erdélyi betelepülése*. In: Záhony Éva (szerk.): *HITEL – Kolozsvár 1935–1944. II. kötet. Tanulmányok, repertórium*. [Válogatta, a bevezető tanulmányt írta

és a repertóriumot összeállította Záhony Éva] Bethlen Gábor Könyvkiadó, Kolozsvár, 1991. 310–319.

Szász Zoltán: *Románok az újkorban*. In: Bárdi Nándor (szerk.): *Erdély a történelemben*. Pro-Print, Csíkszereda, 1998. 104–105.

Tamás Lajos: *Az erdélyi oláhság*. In: Asztalos Miklós (szerk.): *A történelmi Erdély*. Lucidus Kiadó, Budapest, 2001. 419–455.

Bandi Bálint